

PALLAG MÁRTA

VARIÁCIÓK EGY TÉMÁRA

OSKAR KOKOSCHKA LITOGRÁFIA-SOROZATA A HATVANY LAJOS MÚZEUM
GYŰJTEMÉNYÉBEN

A Hatvany Lajos Múzeum képzőművészeti gyűjteményének tudatos fejlesztése 1973-ban kezdődött. Az akkori múzeumigazgató, Kovács Ákos néprajzkutató egy évtizedet felölelő szakmai tevékenységének köszönhetően az addig jórészt helytörténeti és régészeti anyaggal rendelkező múzeum dinamikus gyarapodáson ment keresztül. Amellett, hogy a múzeum mint vidéki kiállítótér ekkor vált a progresszív szellemiségű kortárs hazai képzőművészek eseményszámba menő kiállításainak befogadójává, kezdetét vette egy ezzel párhuzamosan zajló, célzott művészettörténeti kutatómunka is. Ennek részét képezte a Hatvany család művészetpártoló tevékenységének feltárása. A gyűjteménytörténet első jelentős eseményét egy helyi illetőségű magánember felajánlása jelentette. 1974-ben Drávai József, a hatvani cukorgyár egykori dolgozója egy mappára hívta fel a figyelmet, amit – elmondása szerint – a második világháború végén a hatvani kastélyból „kidobált” dolgok között talált. A múzeumnak ekkor sikerült megvásárolnia a mappát, amely Oskar Kokoschka (1886–1980) tíz lapból álló litográfia-sorozatát is tartalmazta.¹

A faksimile kiadású, 710×510 milliméter lapméretű, szignált, datált, tíz tagból álló litográfiai sorozat lapjain félalakos női portré látható változatos beállításokban és egy kivétellel azonos modelltől készítve. A litográfiák Kokoschka 1920-as dátummal ellátott krétarajzai alapján készültek. Keletkezési körülményeik a szakirodalomból részletesen megismerhetők,² de mivel az egyes lapok később eltérő címeken és összeállításokban kerültek sokszorosításra, azok nyomon követése korántsem egyértelmű.

Kokoschka 1920 nyarán – megszakítva az 1919-től 1923-ig tartó drezdai tartózkodását – egy időre

visszatért Bécsbe. Ekkor találkozott a Swoboda-házaspárral, akikhez régi barátság fűzte,³ és kapott meghívást hozzájuk egy házi koncertelőadás alkalmából. A prágai születésű Karl Maria Swoboda – aki 1912-ben került a Bécsi Egyetem Művészettörténeti Intézetébe Max Dvořák mellé tanársegédnek – nemcsak tehetséges művészettörténész, de kiváló zenész is volt. Vendégeit gyakran szórakoztatta zongora- és énekelőadásaival. Kokoschka köztudottan szintén nagy zenerajongó volt, ezért szívesen fogadta el a meghívást. A szóban forgó vendégség alkalmából számos portré tanulmányt készített a háziasszonyról, Kamilla Swobodáról, a különböző zenei hangulatok átélése közben. A zömmel magángyűjteményekben fellelt eredeti krétarajzok száma a szakirodalmi hivatkozások szerint nagyjából húsz darabra tehető.⁴ Az ábrázolások közül a litográfiai sorozat második tagjának modellje eltérő. Zongoránál ülő, jobboldali félprofilból ábrázolt fiatal nő látható rajta. A lap jobb felső sarkában Kokoschka kézírásával a „Reihe grosser Figuren Concert / linke Hauptfig, Valerie G.” megjegyzés olvasható, amely alapján nemcsak az ábrázolt nevére, hanem arra is következtethetünk, hogy a rajzok Kokoschka eredeti elképzelései szerint egy nagyobb kompozícióhoz tartozó vázlatok lettek volna.

1921 márciusában a rajzok közül tíz darab a zenei utalásokat hordozó *Variációk egy témára* címmel került kiadásra Lányi Richárd bécsi könyvkereskedőnél.⁵ A litográfiákat a művész testvére, Bohuslav Kokoschka szerkesztette mappába és Max Dvořák írt hozzá előszót.⁶

Még ugyanebben az évben megjelent a rajzok második kiadása. Öt grafikát (amelyek a Lányi-féle kiadásban is szerepeltek) *Das Konzert* címmel Berlinben Paul Cassirer műkereskedő adott ki 100 pél-

1. Oskar Kokoschka: Variációk egy témára I. Litográfia, 1921

2. Oskar Kokoschka: Variációk egy témára II. Litográfia, 1921

dányban.⁷ A kiadó további hat lapot a *Die Töchter des Bundes* címmel szándékozott nyomdába adni, azonban a ciklus nyilvánvalóan sosem jelent meg mappába szerkesztve. Ennek ellenére az egyes lapok ótestamentumi női nevekkel kerültek a műkereskedésekbe. Az 1922-es Cassirer-katalógusban a Koncert I–VI. lapjain (melynek az első öt lapja azonos a Lányi kiadás első öt darabjával) így következnek a nevek: Naëmi, Hagar, Ruth, Mirjam, Deborah, valamint Esther (illetve ez utóbbi helyett néhol a Recha név szerepel).⁸ Lapméretei valamivel nagyobbak voltak (920 × 620 mm). Kiváló minőségű, vízjeles Zanders–Bütten papírra nyomva, számozva és szignálva jelentek meg. A fekete színnel nyomott litográfiák egyes példányai piros és sárga nyomószínnel is ismertek, továbbá Kokoschka saját kezű megjegyzései fellelhetők néhány próbanyomaton. Így a Koncert I. (Naëmi) lapján a „Zu Monteverdi” felirat olvasható. Az ábrázolás azonos a Variációk III. sorozatszámú lapjával. A Koncert II. (Hagar) lapján a „Zu Beethoven” megjegyzés szerepel. Az ábrázolás azonos a Variációk X. sorozatszámú lapjával. A Koncert III. (Ruth) egyik próbanyomatán a „Zu Mozart”, illetve egy másik próbanyomat hátulján „Jesica” látható. Az ábrázolás azonos a Variációk IV. sorozatszámú lapjával. A Koncert

IV. (Mirjam) próbanyomatán a „Zu Schubert” megjegyzés szerepel. Az ábrázolás azonos a Variációk VI. sorozatszámú lapjával. Végül a Koncert V. (Deborah) lapján a „Zu Haydn” olvasható. Az ábrázolás azonos a Variációk V. sorozatszámú lapjával.

Az utólagos címadások miatt érzékelhető bizonyos kiadói önkény, amely a művész eredeti elképzeléseit újfajta gondolati réteggel terhelte. Cassirer koncepciója valószínűleg azért alakult így, hogy a berlini vagyonos polgári műgyűjtőkörnek a lehető legjobban megfeleljen.

A nagyméretű grafikákon kiválóan megfigyelhető Kokoschka expresszív vonalvezetése, valamint a portréábrázolásaira általánosan jellemző karakterérzékenység. A pszichológiai mélységek feltárására és a finoman árnyalt lelki állapotok érzékeltetésére törekvő művész életművében a számos kimagasló portréábrázolás között fontos műnek tekinthetjük e sorozatot. Bámulatos lényeglátása, amely túlmutat a fiziognómiai jegyek pontos megragadásán, a lélek apró rezdüléseire és a személyes intellektus kifejezésére koncentrált. Kokoschka életrajzában maga is leírja, hogy a kifejezés villámgyors megragadásának a képességét főiskolai évei mozgástanulmányainak köszönhetette: „Modelljeimnek egyszerűen el kell felejtetniük, hogy festem őket, ezt kell elérnem

3. Oskar Kokoschka: Variációk egy témára III. Litográfia, 1921

4. Oskar Kokoschka: Variációk egy témára VI. Litográfia, 1921

és megesik, hogy egy-egy konvenciókba zárkózott egyéniséget úgy kell kibontanom az emberekkel való érintkezésben szerzett tapasztalatom segítségével, mint egy konzervnyitóval.”⁹ A remek, olvasmányos formában megírt önéletrajzból az is kiderül, hogy Kokoschka rendkívül erősen kötődött a zenéhez. Különösen a barokk operákért és egyházzenei művekért rajongott. Visszaemlékezésében néhány konkrét zenei élményét részletesen leírja. Például felejthetetlen élményt nyújtott számára a drezdai Hofoperben hallgatott Mozart-darab, továbbá sokat köszönhetett egy kedves barátnőjének, aki nagyon muzikális volt, és újra meg újra elénekelt neki a maga törekeny, de megindító hangján Tatjana levél-áriáját és a málnaszedő lányok kórusának a dallamát, mellyel nem tudott betelni.¹⁰

A litográfiák tehát 1974-ben vásárlás útján kerültek a múzeum gyűjteményébe, az azonban kérdéses, hogy az 1920-as vagy 30-as években hogyan kerültek a Hatvany család birtokába. Az ipari nagytőkés Deutsch család hatvani ágának képzőművészeti kapcsolatai meglehetősen szerteágazóak voltak. A tárgyalt időszakban Hatvany Ferenc (1881–1958) festőművészeti és műgyűjtő tevékenysége, valamint testvére, Hatvany Lajos (1880–1961) irodalmi

5. Oskar Kokoschka: Variációk egy témára V. Litográfia, 1921

és közéleti munkássága révén életük szinte minden mozzanatára jellemző volt a műpártolás. Arra a kérdésre, hogy mikor és milyen körülmények között került a családhoz a grafikasorozat, nem adhatunk pontos feleletet, mégis érdemes felvázolni a lehetséges válaszokat. Hatvany Ferenc kiváló gyűjteményének valószínűleg nem lehetett a tagja, mivel a báró határozott és tudatos műgyűjtő volt, érdeklődése elsősorban a francia impresszionista, posztimpresszionista és realista festészet klasszikus alkotói felé fordult.

Az eddig kizárólag irodalmi tevékenységéről ismert Hatvany Lajos képzőművészeti kapcsolatainak feltérképezése azonban váratlan összefüggéseket rejt magában. Kiindulópontként a litográfiák első, 1921-ben Bécsben történt kiadása szolgál. Kiadjuk Lányi Richárd könyvkereskedő és könyvkiadó volt, aki 1884-ben Löwy Richárd néven született Bécsben.¹¹ A család eredetileg Pozsonyból származott. Önálló vállalkozását Bécs első kerületében, a Kärtnerstrasse 44. szám alatt nyitotta meg, amely közel sem csupán egy könyvesboltot jelentett, sokkal inkább egy meghatározott szellemiségű kulturális közeget. Katja Bertz az osztrák könyvkereskedéseket a harmincas évektől érintő cenzúra alá vonásával és „árjásításával” foglalkozó tanulmányában foglalkozik Lányi könyvkereskedésének történetével is.¹² Meghatározása szerint szellemisége leginkább a Karl Kraus által kiadott és szerkesztett *Die Fackel* folyóirat körével jellemezhető. (Ide tartozott Peter Altenberg és Adolf Loos is.) Lányi és Karl Kraus ugyanis szoros kapcsolatban állt egymással. A költő felolvasásaira Bécsben Lányinál lehetett jegyet váltani. Kokoschka – aki valószínűleg Adolf Loos kapcsán került be a társaságba – 1921-ben meg is rajzolta Lányi Richárd portréját.¹³ A Tanácsköztársaság bukását követően Hatvany Lajos is Bécsben élt. Az emigrációban töltött első éveiről viszonylag keveset tudunk. A politikai élettől visszavonultan, a Hermes-villában élt és alkotott.¹⁴ Írásos forrás nem támasztja alá, hogy Hatvany Lajost szorosabb szálak fűzték volna a Lányi-féle szellemi körhöz, de egyes tagjait bizonyosan jól ismerte, hiszen Peter Altenberggel¹⁵ és Karl Krausszal¹⁶ való kapcsolatát a levelezése bizonyítja.

Kínálkozik azonban egy ennél valamivel jobban dokumentált kapcsolódási pont is, mégpedig a litográfia második kiadása kapcsán. A sokszorosított 100 számozott példányban Paul Cassirer (1871–1926) vagyonos berlini arisztokrata műgyűjtő, műkereskedő és mecénás finanszírozta. Az 1898 őszen alapított *Bruno & Paul Cassirer, Kunst- und Verlagsanstalt* cég székhelyéül a berlini Victoriastrasse 35. száma alatti belvárosi palota földszinti termei szolgáltak.¹⁷ Itt rendezték meg

azokat a kiállításokat, koncerteket és felolvasóeste- ket, melyek 1901-től – Paul Cassirernek az unokafivérével való önállósodása után – egyre fontosabbá váltak a korszak művészeti életében. Cassirer befolyása – úgy is mint a Berliner Secession szervezője és kultúrpolitikusa – az évek során egyre nagyobb lett. Szalonja hírnevét állhatatos műpártolásával, energikus szervezőtevékenységével és nagyszabású kiállításaival vívta ki. 1908-ban már a legbefolyásosabb műkereskedők közé számított, hiszen addigra nemcsak a német impresszionista festészet (Max Liebermann, Lovis Corinth és Max Slevogt), de a posztimpresszionista festészet legjavának (Cézanne és van Gogh) bemutatását is maga mögött tudhatta.¹⁸ Cassirer az általa támogatott művészeknek biztos anyagi megélhetést nyújtott a szerződéskötések révén. Egy ideig Oskar Kokoschka is ebbe a körbe tartozott. Munkáit először a *Sturmban* látta, ezután szerződtette és évenként jelentős összeggel támogatta őt.¹⁹ A műkereskedő 1921-ben, tehát a litográfiák második kiadása idején megújította a szerződését a művésszel, aki egy rövid időre Cassirer vendéglátását is élvezte.²⁰

Hatvany Lajos és Paul Cassirer között már 1909-ben baráti kapcsolat volt. A báró ekkor vendégül látta Budapesten a műkereskedőt,²¹ továbbá elkala- uzolta a főváros legnevesebb magángyűjteményei- be és műtermeibe – ahová kapcsolatai és társadalmi helyzete révén bejárása volt. Röviddel Cassirer látogatása után, 1910 februárjában a berlini *Secession* palotájának kilenc termében nagyszabású magyar művészeti kiállítás nyílt. Ennek megvalósítása nyilvánvalóan Hatvany Lajos segítségével vált lehetővé, aki a kiállítás rendezésére Meller Simont kérte fel.²²

A két vagyonos mecénás életútja az irodalom területén is összefonódott. Ennek első írásos dokumentumát egy szerződés szolgáltatja.²³ Az 1910. június 2-i, berlini keltezéssel ellátott megállapodás tárgya egy tízkötetes irodalomkritikai kiadványba való esszéesorozat írására vonatkozott. Hatvany Lajos – közvetlenül az Osvát Ernővel való nézeteltérése és a *Nyugattal* való szakítása után – elfogadta Cassirer szerződését, amely valószínűleg mindket- tőjük elégedettségével végződött. Hatvany ugyanis a rákövetkező évben *Jung Ungarn* címen havi lap kiadásába fogott az ekkor szintén itt tartózkodó Vészi József (1858–1940) újságíró társszerkesztésével. A *Jung Ungarn* („Monatsschrift für Ungarns politische, geistige und wirtschaftliche Kultur”) szintén a berlini Paul Cassirer Verlagnál jelent meg.²⁴ Emellett talán azt sem érdektelen megjegyezni, hogy 1912-ben Cassirer szalonjában került megrendezésre Hatvany Ferenc első önálló festés- zeti kiállítása. (Hatvany Ferenc mint műgyűjtő, aki ebben az időben Párizs legelőkelőbb műkereske-

6. Oskar Kokoschka: Variációk egy témára VI. Litográfia, 1921

7. Oskar Kokoschka: Variációk egy témára VII. Litográfia, 1921

8. Oskar Kokoschka: Variációk egy témára VIII. Litográfia, 1921

9. Oskar Kokoschka: Variációk egy témára IX. Litográfia, 1921

10. Oskar Kokoschka: Variációk egy témára X. Litográfia, 1921

dőitől vásárolt és Paul Cassirer között csak később, az I. világháború kitörése után alakult ki szorosabb kapcsolat.)²⁵

Végül Oskar Kokoschka magyarországi kapcsolatainak áttekintése során juthatunk közelebb az eredetileg felvetett kérdés – a litográfiák Hatvanba kerülésének – megválaszolásához. A szakirodalom három esettel foglalkozik részletesebben. Ide tartozik Rippl-Rónai Józseffel letöltött közös katonai szolgálata az első világháborúban, 1916 nyarán Isonzo környékén.²⁶ Továbbá említhetjük Nemes Marcell műgyűjtővel való kapcsolatát, aki – bár nem tartozott a német nyelvterület expresszionista

művészetének rajongói közé – 1928-ban megfestette portréját Kokoschkával. A harmadik esemény Kokoschka 1934. január első napjaiban tett budapesti látogatása. A Szellemi Egyesületek (Nemzetközi) Szövetsége 1934. január 5–6-án tartotta Budapesten IX. kongresszusát. A gyűlésen tizennégy külföldi állam nyolcvan kiküldöttje jelent meg. Kokoschka is a meghívott előadók között volt, és²⁷ – bár a kongresszust lekéste – gyorsan feltalálta magát. Az *Estnek* adott interjújában terveiről beszélt: „Itt, Pesten egyelőre múzeumokat nézek. Csodálatos a magyar festészet, a régi és az új. Mennyi tehetség egy népben! Munkácsy milyen zseniális volt!” A rövidre sikeredett látogatás (január 9-től maximum két hét) idején egy Duna-parti szállodában lakott, az Új Művészek Egyesülete előadásra kérte föl (Kokoschka a gyermekkoráról, Bécs külvárosáról beszélt), és egy rajza kisorsolásával összekötött társas vacsorát rendezett a tiszteletére.²⁸ Egy eddig közöletlen levéltári forrásban említésre kerül, hogy ebben az időszakban Kokoschka Hatvany Lajos vendégszeretét is élvezte.²⁹ Fruchter Lajos (1882–1953) műgyűjtő visszaemlékezése szerint a neves osztrák művész őt is meglátogatta, mégpedig Hatvany Lajos társaságában. Leírja, hogy műgyűjteményében Bernáth Aurél rajzai közül az édesanyját ábrázoló arckép különösen megragadta Kokoschka figyelmét. Lehetségesnek tartható tehát az is, hogy Hatvany Lajos a litográfiákat éppen ekkor kapta ajándékba – viszonzásképpen a vendéglátásért.

A hatvani múzeum gyűjteményében lévő grafikasorozat a Bécsben megjelent első kiadás lapjaival egyezik meg. A mű a borító és az előszó hiányától eltekintve teljes grafikai sorozatnak tekinthető. Hiánytalan sorozat a legnevesebb köz- és magángyűjteményekben is ritkaság. Művészettörténeti kutatása nemcsak a műről és alkotójáról, de a Kokoschka környezetéhez tartozó arisztokrata mecénás kör kapcsolatairól is sokat árult el, emellett fontos részletekkel gazdagította Hatvany Lajosról kialakult képünket.

FÜGGELÉK

OSKAR KOKOSCHKA LITOGRAFIA-SOROZATÁNAK LAPJAI

Variációk egy témára I., 1920, kiadva 1921-ben
Papír, litográfia, 710×510 mm, j. j. l.: OK., ltsz.: 83.69.1
Szemből ábrázolt félalakos női portré. Kezeit a teste előtt lazán összekulcsolva tartja.

Variációk egy témára II., 1920, kiadva 1921-ben
Papír, litográfia, 710×510 mm, j. j. l.: OKokoschka / 20 / Stud. Concert; b. f.: „Reihe grosser Figuren Concert / linke Hauptfig, Valerie G.”, ltsz.: 83.69.2

Jobb oldali profilból ábrázolt, zongora előtt ülő félalakos női portré. Lazán feltűzött hajjal és hangsúlyos nyakláncsal.

Variációk egy témára III., 1920, kiadva 1921-ben
Papír, litográfia, 710×510 mm, j. n., ltsz.: 83.69.3
Szemből ábrázolt, balra tekintő, félalakos női portré. Könyöklő bal karjával a fejét támasztja, úgy, hogy a kisujját az ajkához tartja.

Variációk egy témára IV., 1920, kiadva 1921-ben
Papír, litográfia, 710×510 mm, j. n., ltsz.: 83.69.4
Szemből ábrázolt, balra tekintő, félalakos női portré. Karjait az ölébe ejtve, azokat lazán összekulcsolja.

Variációk egy témára V., 1920, kiadva 1921-ben
Papír, litográfia, 710×510 mm, j.: j. l.: „Concert”
OKokoschka, ltsz.: 83.69.5
Jobb oldali háromnegyedprofilból ábrázolt félalakos női portré. Könyöklő jobb karjával a fejét támasztja úgy, hogy az ujjait behajlítva, mutató- és a hüvelykujját a halántékához emeli.

Variációk egy témára VI., 1920, kiadva 1921-ben
Papír, litográfia, 710×510 mm, j. n., ltsz.: 83.69.6
Szemből ábrázolt, balra tekintő, félalakos női portré. Jobb karja az ölében nyugszik, könyöklő bal karjával a fejét támasztja.

Variációk egy témára VII., 1920, kiadva 1921-ben
Papír, litográfia, 710×510 mm, j. b. f.: OKokoschka / 1920 / für Concert, ltsz.: 83.69.7

Jobb oldali háromnegyed profilból ábrázolt női félalakos portré. Könyöklő bal karjával a fejét támasztja, úgy hogy mutatoujja a homlokához simul.

Variációk egy témára VIII., 1920, kiadva 1921-ben
Papír, litográfia, 710×510 mm, j. j. f.: Kokoschka., ltsz.: 83.69.8

Szemből ábrázolt női félalakos portré, hosszú ujjú, vízszintes csíkozású női ruhában. Bal karja az ölében, mellette jobb tenyerét felfelé fordítva tartja.

Variációk egy témára IX., 1920, kiadva 1921-ben
Papír, litográfia, 710×510 mm, j. j. l.: Studie zum Concert / Kokoschka / 1920., ltsz.: 83.69.9

Szemből ábrázolt félalakos női portré hosszú ujjú, vízszintes csíkozású női ruhában. Bal karja az ölében nyugszik, könyöklő jobb karjával a fejét támasztja.

Variációk egy témára X., 1920, kiadva 1921-ben
Papír, litográfia, 710×510 mm, j. n., ltsz.: 83.69.10
Szemből ábrázolt félalakos női portré. Teste enyhén bal oldalra hajlik, fejét a könyöklő jobb karjára támasztja.

RÖVIDÍTÉSEK

j. b.: jelezve balra
j. j.: jelezve jobbra
l.: lent, f.: fent

j. n.: jelzés nélkül
ltsz.: leltári szám

JEGYZETEK

1 A múzeum leltárkönyve szerint a mappa tartalmazott továbbá egy Moholy-Nagy László-rajzot, néhány Lesznai Anna-akvarellt és Gergely Tibor karikatúrát. Itt kell megjegyezni, hogy a Moholy-Nagy-rajzot több alkalommal helytelenül publikálták, illetve állították ki, mint Hatvany Lajos portréját. Az 1919-ben készült szénrajz Moholy-Nagy rövid szegedi tartózkodása idején készült, és abba a sorozatba tartozott, amely 1919 októberében kiállításra került a jól ismert Juhász Gyula- vagy Móra Ferenc-portrékhoz hasonlóan. A hatvani gyűjteményben szereplő rajz – ahogy a dedikációjában is szerepel – Tölgy (Glück) László újságíró és lapszerkesztőt ábrázolja, aki 1917–1919 között Hatvany Lajos szerkesztőtársaként a Pesti Napló „politikusi” közé tartozott, és 1923-tól 1937-ig a József Attila-életrajzból is ismert Gyömrői Edit férje volt. Portréfényképét a Petőfi Irodalmi Múzeum fényképtára őrzi (F.8905).

2 Oskar Kokoschka: Das Konzert. Variationen über ein Thema. Hommage á Kamilla Swoboda. Herausgeben von Reinhold Graf Bethusy-Huc. Verlag Galerie Welz, Salzburg 1988.

3 Ismert két korai, 1912 körül készített portréja a házaspár mindkét tagjáról. Karl Maria ezen korai arcképét a hamburgi Kunsthalle gyűjteménye őrzi, míg Kamilla portréja fia, Michael A. Swoboda amerikai magángyűjteményében található.

4 Hans M. Wingler – Friedrich Welz: Kokoschka. Das Druckgrafische Werk. Verlag Galerie Welz, Salzburg, 1975, 129.

5 Bethusy-Huc i. m. (2. j.) 18.

6 A Kokoschka-mappához tartozó előszót Max Dvořák utolsó, nyomtatott formában megjelent művének tartja a művészettörténet-írás.

- 7 Oskar Kokoschka, Prints and drawings. Victoria and Albert Museum, London 1971, Kat. nr. 11.
- 8 *Wingler–Welz* i. m. (4. j.) 130.
- 9 *Oskar Kokoschka: Életem*. Ford. Bor Ambrus. Gondolat, Budapest 1974, 46.
- 10 *Kokoschka* i. m. (9. j.) 150.
- 11 *Claudia Reitmayr: Arisierung im Wiener Buchdrucks- und Verlagswesen anhand zweier Fallbeispiele: Die Druckerei „Jahoda & Siegel“ und der Verlag „Richard Lányi“*. Diplomarbeit, Universität Wien, Wien 2004, továbbá: *Katja Bertz: „Arisierung“ im österreichischen Buchhandel: auf den Spuren der Buchhandlungen Richard Lányi, Alois Reichmann, Josef Kende, Moritz Perles, M. Breitenstein, Heinrich Saar und Dr. Carl Wilhelm Stern*. Diplomarbeit, Universität Wien, Wien 2009.
- 12 *Bertz* i. m. (11. j.) 68–72.
- 13 Közölve eredetileg: Karl Kraus Hefte. Wien 1938, 1.
- 14 Ekkor megjelent könyvei: *Ludwig Hatvany: Das verwundete Land*. Wien 1921; *Hatvany Lajos: Csöndes napok, hangos esték*. Wien 1921; *Uő: Gyalu grófnő*. Pegasus Verlag, Wien 1921; *Uő: A vén kocsmáros és a fia*. Wien 1922.
- 15 1918. VII/25 dátummal Altenberg megköszöni a Hatvany által küldött írói honoráriumot. Az idős költővel régebbi ismeretségben állt. 1911-ben a Pan szerkesztőséghez intézett levelében gratulál Hatvany Strindberg-tanulmányához. Vö.: *Levelek Hatvany Lajoshoz*. Szerk.: *Hatvany Lajosné*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1967, 245.
- 16 Bárd József 1921-es levelében kér Hatvanytól egy Fackel-számot. Vö.: *Hatvany Lajosné* (szerk.) i. m. (15. j.) 268.
- 17 Ein Fest der Künste. Paul Cassirer. Der Kunsthändler als Verleger. Hrsg.: *Rahel E. Feilchenfeldt, Thomas Raff*. Verlag C. H. Beck, München 2006, 19.
- 18 Uo. 22.
- 19 Uo. 30.
- 20 *Kokoschka* i. m. (9. j.) 152.
- 21 „Az utak elváltak”. A magyar képzőművészet új utakat kereső törekvéseinek sajtóvisszhangja. Szöveggyűjtemény II. kötet. Gyűjtötte, válogatta, szerkesztette és a névmutatókat készítette: *Timár Árpád*. Janus Pannoniusz Múzeum, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Pécs, Budapest 2009, 327.
- 22 *Hatvany Lajosné* (szerk.) i. m. (15. j.) 88–89.
- 23 Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Kéziratár, MS 378/5.
- 24 A folyóirat-kísérlet mindössze egy évfolyamot ért meg: 1911. január 15-től 1911. december 15-ig jelent meg havonta.
- 25 *Mravik László: Báró Hatvany Ferenc műgyűjteményének története*. In: *Hatvanyak emlékezete*. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 18., Szerkesztette: Horváth László. Hatvan 2003, 115.
- 26 *Gáspár Ferenc: Kiúzve a tudatból, elzárva a lélek mélyére*. Rippl-Rónai és Oskar Kokoschka különleges kapcsolata. In: *Somogyi Múzeumok Közleményei* 15. Kaposvár 2002, 235–246.
- 27 *Sümegei György: „Szeretném lefesteni Magyarországot”*. Oskar Kokoschka Budapesten 1934-ben. *Európai Utas* 1999/4, 35–37.
- 28 Uo.
- 29 *Fruchter Lajos: Művészek és műalkotások között* (1951.V. 31.). Budapest, MTA Bölcsészettudományi Központ, Művészettörténeti Intézet Adattára C-I-10/2374.13. Gépírat, 13.

VARIATIONS ON A THEME
OSKAR KOKOSCHKA'S SERIES OF LITHOGRAPHS IN THE COLLECTION
OF THE HATVANY LAJOS MUSEUM IN HATVAN

The paper is concerned with Oskar Kokoschka's (1886–1980) set of ten lithographs entitled *Variations on a theme* preserved in the art collection of the Hatvany Lajos Museum in Hatvan. After detailing the genesis of the graphic sheets, the author concentrates on the provenance of the series. The large facsimile edition of the series was owned by the Hatvany family until World War II and it went to the public collection of the town of Hatvan via purchasing in 1974. The artistic connections of the Hatvan branch of the industrial magnates Deutsch family were widely ramifying. In the studied period the art patronage by painter and art collector Ferenc Hatvany (1881-1958) and patron of literature and public figure Lajos Hatvany (1880-1961) was daily practice. The series was probably not included in the excel-

lent collection of Ferenc Hatvany, who was a resolute and conscious art collector interested first of all in the classic artists of French impressionist, post-impressionist and realist painting. Known so far only for his literary patronage, Lajos Hatvany's explored connections with artists confirm that he was in direct contact with both Oskar Kokoschka and his art patron in Berlin, the aristocrat Paul Cassirer.

PALLAG Márta művészettörténész / art historian,
pallagmarta@yahoo.com

Kulcsszavak: Oskar Kokoschka, litográfiák, „Koncert”, Hatvany Lajos, Paul Cassirer / *Keywords:* Oskar Kokoschka, lithographs, “Concert”, Lajos Hatvany, Paul Cassirer